

OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN TANZİMAT REFORMLARININ EĞİTİM SİSTEMİNE ETKİLERİ, UYGULAMALARI VE SONUÇLARI (1839-1876)

Necati CEMALOĞLU

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
Eğitim Yöneticiliği ve Deneticiliği Anabilim Dalı

Tanzimat öncesi Osmanlı Devleti'nin siyasi durumu

Osmanlı Devleti geniş ülkesi içinde ve evrensel şekli altında çeşitli kitleleri ve milletleri barındırmış bir devlettir. Türkler bu devletin kurucusu ve hakim unsuru oldu. Osmanlı Devleti, hâkimiyetin kaynağı bakımından yapılan klâsik ayrıma göre, despotik olmayan mutlak bir imparatorluktu. Bu devlet tipi, Osmanlı'nın ilerleme devrelerinde Avrupa'da rastlanan bir tiptir. Osmanlı Devleti benzerlerine kıyasla daha demokratik özelliklere, hatta bazı üstünlüklere sahipti. Durma ve gerileme olarak isimlendirilen devrelerde sözü geçen özellikler kayboldu ve despotik bir mutlakiyet idaresi kuruldu.

Osmanlı Devleti'nde asıl karakteri teokratik olmasıydı. Bir ailede (Hanedanı Âli Osman) toplanmış olan hakimiyet, toplumun dışında ve üstünde, beşeri ve dünyevi olmayan bir kaynaktan geliyordu: Böylece, Batı'daki benzerlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde da hakimiyetin sahibi millet değil Tanrı idi. Halk bu sistemde, devletin bir organı değil, sadece bir unsuruydu: "Reaya" (Halk) çalışır, eker, biçer, asker olur, devletin gelir kaynağını teşkil eder, fakat devlet iradesine katılmazdı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, gayesi, yani hâkimiyetin kimler tarafından ve nasıl kullanılacağı, devletin nasıl idare edileceği, ferde ve devlete ait kaidelerin tümü hep İslami esaslarla açıklanmak istendi. Bu esasların bütününe "şeriat" adı verilir. Şeriat, Tanrı'nın kulları için koymuş olduğu din ve dünya kaidelerinin tümü olarak kabul edilir. Adalet, devletin sınırları içinde şeriatın yerine getirilmesidir. Devletin bu ödevini, herkesten önce devletin, padişahı gerçekleştirir. O, devlet örgütünün beynidir (**Williamson, 1987: 26**).

Osmanlı Devleti'nin anayasası dinsel esaslara dayanması şeklinde bir beklenti vardı. Fakat gelişme boyunca ortaya çıkan gerçek şu oldu: Dinsel esaslar, anayasa müesseseleri, devletin teşkilat ve faaliyetleri bakımından eksikti. Bu gerçekten hareket edilerek, dinsel esasların nazara alınmadığı, fakat zamanın gerektirdiği yeni örgütler kuruldu. Var olanların düzeltilmesine gidildi. Yeni siyasi ve yönetsel ilkeler saptandı. Bu suretle dinsel alanın yanında hukuki bir alan oluştu. Yeni alandaki prensipler dinsel değildi. Hukuki alan yeniliğe, reforma açılmış bir kapı oldu. Osmanlı Devleti'nin teokratik temelli devlet teşkilatını ve organlarını tamamen kaplayıcı, halk üzerinde etkili bir sınıfın oluşmasına katkıda bulundu (**Kabakh, 1976: 15**).

Osmanlı Devleti'nin iki temeli, ulema ve askerlerdi. Askerin fonksiyonu sadece memleketin müdafaasıdır, siyasete karışmamalıdır. Bu takdirde siyaset sahnesinde bilim adamları kalacaktır. Padişah bu sınıfın desteği sayesinde devleti yönetmelidir. Bilim adamları, devlet içinde en geniş, yaygın ve organize siyasi kuvvettir. Devletin diğer bir kuvveti olan ordu bilim adamlarının yanındadır. 1826 tarihine kadar durum bu şekildedir. Devletin yönetimine tamamen hakim olan bu sınıfların bozulmaları, Devletin gerileme sebeplerinin başında geldi. Bilim adamları, maddi destekten mahrum kalmasına rağmen, radikal reformlara direndiler. Batılılaşma, çağdaş bir toplum ve

154 OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN TANZİMAT REFORMLARININ EĞİTİM SİSTEMİNE ETKİLERİ, UYGULAMALARI VE SONUÇLARI (1839-1876)

özgürlükçü esaslara dayanan bir devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüslerdi. Bu olaylar zayıf veya kuvvetli, çekingen veya kesin, mevcut fikir hareketleri ve araştırmalarla beslendi (**İnalçık, 1993: 29**).

Tanzimat dönemi

Tanzimat, 3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilânından 1876 yılına kadar olan dönemin adıdır. Tanzimatın başlangıcını, II.Mahmut ve hatta III.Selim'e kadar indirilen olduğu gibi, sonunu 1908 II.Meşrutiyet'e kadar uzatanlar da bulunmaktadır (Kazamias, 1966:56; Maoz, 1968:21). Kavram olarak Tanzimat, Türk siyasi, idari, iktisadi ve sosyal hayatında topyekün bir değişmeyi ve yeniden yapılanmayı ifade eder. Kelime olarak Tanzimat, "düzenleme", "nizamlama", "yapılanma" ya da "reorganizasyon" anlamına gelmektedir. Tanzimat hareketi farklı şekillerde tanımlandı. Şöyle ki, bu hareketi; Avrupa'dan mülhem, programlı bir reform hareketi olarak görenlerin yanında, Osmanlı Devleti'ne Avrupa'ya benzer bir idare şekli verme gayreti (Eren, 1970) diyenlerde oldu. Diğer taraftan Tanzimat'ı hukuki değil siyasi bir eser olarak tanımlayanlar da oldu. Bütün bunlara rağmen, Tanzimat şu şekilde tanımlanabilir: Başlangıçtan itibaren ortaya çıkan fikir hareketleri ile o devirden günümüze kadar cereyan eden tarihi olayların neticelerine bakarak, Türkiye'de meşruti bir idarenin kurulmasına, İslam-Hiristiyan alemlerinin birbirine yaklaşmasına ve barışmasına zemin hazırlayan bir kültür ve ıslahat hareketidir (**Gencer, 1990: 7-8**)

Tanzimat devresi olarak isimlendirilmiş olan reform dönemi, Osmanlı'ların sosyal gelişmeleri içinde birdenbire ortaya çıkan, özellikleriyle bir adacık halinde görünen bir olay değildir. Reformları devam ettiren, onları sonraki aynı çeşit hareketlere bağlayan bir zincir halkasıdır (**Tunaya, 1999: 79**). Tanzimat hareketinin Türkiye'nin modernleşme sürecindeki yeri son derece önemlidir. Lewis, Tanzimat'ı değerlendirirken bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllar dünyasında, Türkiye ya modernleşmek, ya da mahvolmak durumundaydı; Tanzimatçılar da, bütün başarısızlıklarıyla birlikte, daha sonra yapılacak olan daha köklü modernleşme için zorunlu temeli kurdular (**Lewis, 1996: 78; Mardin, 2000: 9**), ifadesiyle, Tanzimatın haklı gerekçelerine dikkat çekmektedir.

Yüzyıllardır süregelen kökleşmiş yapıyı değiştirecek yeni kurallar, ilkeler getirmek, bunların hemen benimsendiği ve uygulandığı anlamına gelmez. Yeniliklerin benimsenmesi için toplumun belli bir evrimden geçmesi gerekir. Bu bağlamda örnek alınabilecek Fransız İhtilali 1793 tarihine kadar iç yapısını pekiştirmiş, sonra dışa taşmış, 1800'lerden itibaren Napolyon'un iktidarı ile kurumsallaşmış, yasal nitelik kazanmıştı. Ancak 1830'larda Avrupa'da hem hükümetler hem aydınlar hem de halk tarafından benimsenmeye başlanmıştı. Fransız devriminin başlamasından 50 yıl sonra Osmanlı Devleti'nde mutlakiyetçi aydın, damgası taşıyan ve Fransız devriminin bazı ilkelerine ulaşmak amacı ile bir hareket görüldü. Bu farklılaşma, ayrışma Osmanlı'nın 18. yüzyılın sonuna kadar devam etti (**Mardin, 2000: 9; Karpas, 2001: 90**).

Tanzimatın idari yapıda meydana getirdiği yenilikler

Yönetim yapısında yapılan reform, valilerin yetkilerinin azaltılması amacını gütmekteydi. Bu amaçla, valilere yalnız güvenlik işleri bırakılmış, mali işler merkezden Padişah tarafından atanan geniş yetkili amirlerin eline verildi, diğer taraftan yönetimin her kademesinde halkın katıldığı merkez ve taşra meclisleri oluşturuldu. Eyalet yönetim yapısındaki reform, adli sistem mensuplarını da daha sık merkeze bağladı. Kadılar, eskisi gibi şeyhülislâmlığa, bağlı kalmakla beraber, kadı vekilleri diğer memurlar gibi aylık maaşa bağlandı. Bunların doğrudan doğruya görevleriyle ilgili olarak aldıkları

resm-i tereke ile ilâm (Bir davanın mahkemece nasıl bir hükme bağlandığını gösteren belge), hüccet (tanıt), mürâsele, izinnâme (Bir nikahın kıyılması için kadı tarafından verilen izin kağıdı), keşfiyye (Suç mahalline yapılan ziyaret), seferiyye (yolluk) ve şer'i (din-i) diğer senetlerden aldıkları resimleri kendi adlarına toplamaları yasaklandı. Aylıkları muhassıllıktan (Osmanlı Devleti'nde Tanzimattan önce vergi tahsildarına verilen isim) verildi. Bu mahkeme resimleri, hâsılât-i mahkeme (mahkeme gelirleri) olarak doğrudan doğruya muhassıllık tarafından alındı (**İnalçık, 1994: 363**).

Tanzimat'ın hemen öncesinde başlayan ve Tanzimat'la köklü bir biçimde devam eden idari reformlarla gerek Bab-ı Ali (Osmanlı Hükümeti) ve gerek Bab-ı Defteri (Maliye) yapısal değişikliklere uğradı. Tanzimat sonrası salnamelerde (yıllık bünyesinde Dahiliye (İçişleri), Hariciye (Dışişleri) ve Devai Nezaretleri (Sağlık Bakanlığı) ile Şura-ı Devlet (Meclis) kurulmakla birlikte, Bab-ı Ali (Osmanlı Hükümeti), anlamında kullanılmaktadır. Bab-ı Defteri'de (Maliye Teşkilatı) olarak gelişme gösterdi. Taşra Teşkilatında valiler birer devlet memuru haline getirildi. Her bakımdan adım adım modern merkezi devlet teşkilatı oluşturulmaya çalışıldı. Yeni yönetim sistemin en belirgin özelliği rasyonel sistematizasyon çabaları içine girilmesi ve profesyonel sivil bürokrasinin oluşturulmasıdır. Bu yenileşme uygulamalarının en önemli özelliği, Orta Çağa ait bir devlet sisteminden hukukî manada yeni, muasır bir devlet teşkilatına geçilmiş olmasıdır (**Turhan, 1997: 165**).

Modern devlet anlayışı, merkezi devlet olarak gelişme gösterdi. Merkezileşmenin temel özelliği bürokrasinin oluşmasıdır. Bürokrasi ile keyfilikten, bireysellikten uzaklaşıldı; memurların hakları görevleri, yetkileri ve sorumlulukları hukuki olarak tanımlandı, bir devlet memuriyeti anlayışı geliştirildi. Bürokrasiden emin olunması için yetki ve sorumlulukların cezai hükümlerle sınırlandırılması ilkesi getirildi. Bürokrasi, iktidarı padişahın devralacak ve devleti yönetecektir (**Velidedeoğlu, 1989: 3**). Bürokrasi terimi, hem bir yönetsel örgütlenme kalıbı, hemde bu örgütlenmede çalışan kişiler olmak üzere iki anlamlı bir kullanıma sahipti (**Findley, 1996: 1**).

Reşit paşa hükümet işlerinde başarılı olunmasını bürokratik kurumların kurulması ve bu anlayışta bir yönetim geleneği kazanılması ile mümkün olacağını düşünmekteydi. Tüm yetkilerin bir padişahın toplanması yerine kurumların ve sivil bürokrasinin devlet yönetiminde daha önemli hale gelmesi demektir. Bu modernleşme sürecinde Weber'in ilk örgüt kuramlarında "bürokrasi" teorisinin uygulanması görülmektedir. Tarihi ve karşılaştırmalı yöntemi kullanan Weber, 20. yy. başında Avrupa'da meydana gelmiş değişmelerin etkisinde kalmış, eski örgüt şekillerinin geçmişte kırsal, geleneksel bir toplumun ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olmalarına rağmen, sanayileşen ve modernleşen Avrupa Devletleri için artık başarı sağlayamayacakları kanısına vardı. Bu eski organizasyon şekillerinin yerini Weber'in "bürokrasi" dediği yeni örgüt tipi almaya başladı (**Heper, 1974: 16**).

Devlet sisteminde yeni reformların yapılabilmesi, parçalanmış yetki ve hakların koordinasyonu, otoritenin merkezileşmesi sayesinde olmaktadır. "Otoritenin merkezileşmesi örgütlerin yetki ve sorumluluğuna dayanan dikey hiyerarşik yapısı içerisinde, her bir üst otorite kademesinin astları üzerinde artan ölçüde bir kontrol imkanı ile donatılması anlamına gelmektedir". Tanzimat mimarları da ülkenin kurtuluşunu güçlü ve merkezi bir yönetimde görüyordu. Nitekim Mustafa Reşit Paşa, padişahın otoritesini ve karar alma yetkisini bürokrasiye devretmek amacındaydı. Tanzimat zihniyeti kurumlara da yansdı. Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye (Mahkeme), Danıştay ve Yargıtay yetkilerine sahip, Tanzimat doktrinini hukuk alanına çıkaracak en önemli organ olarak kurulmuştur. Ceza Kanunnamesi Hümayunu, 1846 tarihli İdari Kanun ve Ticaret Kanunu bu heyetin çalışmalarının eseridir. Kaza alanında da önemli bir değişme

156 OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN TANZİMAT REFORMLARININ EĞİTİM SİSTEMİNE ETKİLERİ, UYGULAMALARI VE SONUÇLARI (1839-1876)

kaydedildi. Adalet teşkilatındaki bir çeşit laikleşmenin eski mahkemelere ilişilmeden ortaya çıktığını görmek mümkündür. Şer'îye Mahkemeleri yanında Hristiyan unsurun ihtilaflarını çözmekle ödevli Cemaat Mahkemeleri ve Genel Karma Ticaret ve Asliye Mahkemeleri kuruldu (**İnalçık, 1993; Karpata, 2001; Davison, 1997**)

Orduda çağdaşlaşma yönünde kaydedilen birlik, ilerleyen zaman içerisinde daha da kuvvetlendirildi. Doğulu kadro ve Batılı teknik ikiliğinin kaldırılıp, ilk defa olarak askerliğin milli bir ödev olarak tesisi ve eşitlik esaslarına bağlanması, yeniçeriliğin ilgasından beri birliğe kavuşmuş olan bu müesseseyi daha mütecanis ve Batılı bir yapıya kavuştu. Tanzimat ikiliği, askeri alanı tesiri altında bırakmadı. Ordu fikri ve fiili çatışmaların dışında kalarak kendine has gelişme serbestliğine kavuştu. Kendisinden sonraki devrelere ıslahat metodunun kaynağı olan Tanzimat, II.Mahmut sisteminin doğal ürünüdür. Tanzimat aynı zamanda bir zihniyettir. Bu zihniyetin devamını I.Meşrutiyet'te, kısmen de olsa II.Meşrutiyet'te elle tutulur bir şekilde görmek mümkündür. Bu da göstermektedir ki, Osmanlı Devleti'nun yıkılışına kadar, ıslahat taraftarları Tanzimat'ın koyduğu ıslahat metodunu devam ettirdiler. Tanzimat'ın en önemli özelliği, devletin amacını da kurumları gibi açıkça ikileştirmiş olmasıdır. Bundan böyle Osmanlı'nın dayandığı manevi temeller, bu çifte amaca dayanacaktır, sosyal ve siyasi değer hükümleri bu iki amaca kıyasen verilecektir. Buna göre iyi olan her şey İslamidir ve Osmanlı'dır. İki amaç arasında tezatlar bulunabilir, hatta bunların birbirini inkâr ettikleri sonucuna dahi varılabilir, fakat bunun fazla bir zararı yoktur. Tanzimat, birbirini inkâr eden fikirler ve kurumlar arasında bir bocalama dönemi olma özelliği gösterdi (**İnalçık,1993; Karpata, 2001; Davison, 1997; Williamson, 1987**).

Tanzimat döneminde eğitim sistemindeki gelişmeler

1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşları, yeni bir toplum oluşturabilmek için, yeniliklerin kalıcılığı için bilgili bir toplum, yeni bir seçkin tipi ve kadro oluşturmak gerektiğini biliyorlardı. İlk uygulama örgün ve yaygın eğitim kurumlarının açılmasıyla başladı. Eğitimde yenileşme hareketleri hem tarihi süreç içinde kaçınılmaz görünüyordu, hem de Avrupa kamuoyunu böylece kazanmak düşünülüyordu. Avrupa'nın baskıları da yönlendiriciydi (**Akyüz, 1999: 139**). Eğitim reformlarının karşı karşıya kaldığı en önemli sorun, devletin kendi yapısından değil ulema grupların direnmelerinden kaynaklanıyordu. Eğitimde batılılaşmaya direnme ve laik eğitim anlayışını reddetmeye yönelikti. 19. yüzyıldaki Türk modernleşmesi, geleneksel sistemi korumayı amaçlamıyordu, ancak görünürde de bir çatışma ortamı yaratmamaya özen gösteriyordu (**Kazamias, 1966: 56**).

Seyhülislamın, murakabesi altında ve vakıfların bünyesi içinde kurulmuş olan "Mekatib-i Rüşdiyye Nezareti"ni, Milli Eğitim merkez örgütünün bir çekirdeği gibi sayanlar oldu (**Unat, 1964: 15**). Adli Nezaret olmasına rağmen, Seyhülislamın denetimi altında ve vakıfların bünyesi içinde görevli bir genel müdürlük görevini yürütüyordu. Tanzimat döneminde, milli eğitim alanında yeni bir yönetim yapılanmasına gidildi. Tanzimat Fermanı'nın yayımından sonra Milli Eğitim alanında yapılması kararlaştırılan reformları gerçekleştirmek için gerekli tedbirleri düşünmek ve lüzumlu nizamları gerçekleştirmek üzere bir "Geçici Eğitim Meclisi"nin kurulması uygun görüldü. O zamana kadar eğitim işleri hakkında karar veren merciler ise, hiyerarşide aşağıdan yukarı doğru şunlardı: (**Takvim-I Vekayi, 1851; Akt. Akyüz 1989**).

- 1)Meclis-i Umur-u Nafia, (Kuruluşu: 7 Temmuz 1838),
- 2)Dar-ı Şura-i Bab-ı Ali,
- 3)Divan-ı Ahkam-ı Adliye, (Kuruluşu: 31 Mart 1838).

Muvakkat Maarif Meclisi, Reis-ül Ulema Meclis-i Vala azasından Abdülkadir Efendi'nin başkanlığında göreve başladı. Altı üyeden oluşan bu meclis Hükümdar Abdülmecid'in tasvibine şu kararı sundu: (**Unat, 1964: 18**).

1. Öğretimde ilk basamağı teşkil eden ilkokulların düzenlenmesi,
2. Orta basamak olarak kurulması düşünülen ortaokulların çoğaltılıp nizamlanması,
3. Üniversitelerin açılması,
4. Milli Eğitim Bakanlığının kurulması.

Bu karar üzerine, 6 üye ve 1 katipten oluşan "Meclisi-i Maarif-i Umumiye" kuruldu. Osmanlı devlet kuruluşları içinde Milli Eğitim işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ve hükümet başkanına bağlı ilk örgütün çekirdeğini, bu meclis oluşturdu. Bu meclisin gösterdiği lüzuma dayalı olarak o tarihe kadar vakıfların yönetimi altında bulunan okullar ayrı bir yönetime bağlanmak ve bu işler için Maarif Meclisinin bir icra organı olmak ve meclis üyelerinden biri tarafından meclise bağlı olarak idare edilmek üzere 08.11.1846 tarihinde teşkil edilen "Mekatib-i Umumiye Nezareti"de mevcut okulların idaresi için yukarıda ifade edilen manada kurulmuş bir genel müdürlük durumundadır. Devlet kuruluşları içinde Milli Eğitim işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ve hükümet başkanına bağlı ilk örgütün çekirdeğini bu meclis oluşturur (**Akyüz, 1999: 165**). Bu meclis, eğitime yeni bir örgütlenme modeli getirdi.

Muvakkat Maarif Meclisi oluşturulurken bir üniversite kurulmasına karar verildi. Aynı zamanda da, burada okutulacak fen kitaplarının hazırlayacak bir "Danışma Meclisi" (Karar aşamasında alınacak kararlara ilişkin farklı görüşlerin sunulduğu, tartışıldığı meclis) kurulmasına da karar verildi. (**Takvim-i Vekayi, 1845; Akt. Akyüz, 1989**). İlk milli akademimizi oluşturan bu heyet, aralarında Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe gibi büyük lügatlerin sahibi J.W. Radhouse (1811-1869) Muverrih Hammer (1774-1856) ve Bianchi (1783-1864) gibi ünlü batılıların da bulunduğu Türk, Rum, Ermeni ve yabancı 30 kişilik dış üyeler kadrosuna da sahip bulunuyordu. 18 Temmuz 1851 yılında da padişahın da hazır bulunduğu bir törenle çalışmalarına başlamış, okullar için lüzumu bulunan ders kitaplarıyla, açılacak üniversiteyi, okutturulacak kitaplar telif veya tercüme ettirmek yoluyla hazırlamaya başladı (**Unat, 1964: 20**). Danışma Meclisi tüm çabalara rağmen gerekli çalışmaları ortaya koyamadı. Bu durumun önemli sebepleri arasında zamanının Milli Eğitim örgütü içinde yer alan ve eksikliği daima duyulmuş olan güçlü bir eğitim yapısının olmamasından kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Tanzimat Fermanı'nın ilânı, ortaya çıkan yeni durum gerek Osmanlı halkında gerekse dışarıda memnurluk yaratmadığı bilinmektedir. Kırım savaşı sırasında diğer ülkelerle yapılan görüşmelerde bulunan padişah Abdülmecid'in 18 Şubat 1856 tarihinde ikinci bir ıslahat fermanı yayımlamak ve büyük devletlere, Osmanlı Hıristiyan tebaasının vatandaşlık hakları yönünden yeni teminat vermek zorunluluğu duyduğu ve böylece Osmanlı Devleti'nun Avrupa devletleriyle daha yakın bir temas devresine geçtiği dönemde, hükümet yapısında bir takım değişimler yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birisi de, Milli Eğitim işlerinin daha büyük bir önemle ve Meclisi kabineye dahil bir bakan tarafından yönetimi sağlayacak olan Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıdır (17 Mart 1857) (**Unat, 1964: 20**). Bu dönemde Maarif Nezaretinin görev ve yetkilerini belirten talimatname yayınlanmış ve Müsteşarlık ihdas edilmiştir (**Koçer, 1987: 71**). Bu dönemden itibaren Osmanlı'da fiilen bir Eğitim sisteminin yürürlüğe girdiği anlaşılmaktadır.

Bakanlığın kuruluşundan dört yıl sonra (3 Mart 1861), Milli Eğitim teşkilatının esasları yayımlandı. Dokuz madde olarak yayımlanan hükümler şunlardır: (**Unat, 1964: 22**).

158 OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN TANZİMAT REFORMLARININ
EĞİTİM SİSTEMİNE ETKİLERİ, UYGULAMALARI
VE SONUÇLARI (1839-1876)

1.Kara Harp Okulu, Deniz Harp Okulu ve Tıp Fakültesi'nin dışındaki bütün okullar, Milli Eğitim Bakanlığına bağlanacaktır.

2.Genel okulların birincisi ilkokullar, ikincisi ortaokullar üçüncüsü Mekatib-i Funun-i Mutenevvia (Fen Bilimleri) olmak üzere üç dereceye ayrılmıştır. Birinci derece okullar okumak ve yazmak ve din esaslarını belirlemekle görevli oldukları için müslümanlar ile diğer dine mensup olanlar farklı okullarda okuyacaklardır.

3.İkinci basamağı teşkil eden Rüşdiye okulları “Devletçe lüzumu olan ve mucib-i medeniyet ve mamuriyet bulunan fünuna” ve üçüncü derece okullara girmek için şart koşulan temel bilgileri öğretmeye mahsus olduklarından muhtelit olacaklardır.

4.Üçüncü derece sayılan okullarda hendese, maadin, yollar, ticaret, ziraat ve hiref-u sanayi ve mimarlığa dair ilim ve fenler öğretilen ve mevcut bulunan harbiye (savaş), Bahriye (deniz) Tıbbiye okulları da aynı basamaktan sayılacaklar ve hepsi muhtelit olacaklardır.

5.Her basamaktaki okuldan bir üst basamağa sınavla girilecektir.

6.İkinci ve üçüncü derece okullarda öğretim Türk diliyle yapılacak, bu amaçla lüzumlu kitaplar tercüme ettirilecek ve öğretmenler Türk diliyle öğretime muktedir kimselerden seçilecektir.

7.Yukarıdaki esasları uygulamak üzere görevli bir meclis kurulacaktır.

Milli Eğitim merkez örgütü büroları, idari ve ilmi işleri için devamlı ve uzman danışma organlarına sahip olmuş ve birçok konuda maarif meclisi ile Nezaret arasında ortaya çıkan yetki ve sorumluluk anlaşmazlıklarından kurtulmuş bulunuyordu. Maarifi Umumiye Nizamnamesinin 1 Eylül 1869'da yayımlandı. Maarifi Umumiye Nizamnamesi'nin bazı maddeleri şunlardır: (**Antel, 1940: 451; Akyüz, 1989: 181-182**).

1.Her mahalle ve köyde en az bir sıbyan mektebi bulunacak, Müslüman-hıristiyan karışık yerlerde her toplum için ayrı bir mektep bulunacaktır.

2.Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili toplum tarafından karşılanacaktır.

3.Öğretmenler (yapılacak) nizamnameye göre seçilip atanacaktır.

4.Sıbyan mekteplerinin öğretim süresi 4 yıldır ve programı şöyledir: Üsûl-i Cedide veçhile Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ahlâk risaleleri, İlmihal, Yaz Talimi, Muhtasar fenn-i Hesap, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar Cografya, malûmat-ı Nafia risaleleri.

5.4 yıllık süreden sonra hafızlığa çıkmak isteyen öğrenciler bir süre daha okulda kalabilirler. Hıristiyan sıbyan mekteplerinde kendi dinleri ve Osmanlı tarihi kendi dilleri ile okutulacaktır.

6.Kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur.

7.İlköğretim zorunluluğunun uygulanışı ve buna uymayan ana babalara verilecek para cezalarıyla ilgilidir. Nizamname, yalnızca bedenî-ruhî önemli kusuru olan çocukların, ailesinin geçimini sağlamak zorunda olan çocukların, en az yarım saat uzaktabir okula gitmesi gerekenlerin, evinde okuyup yazma öğrenenlerin vs. devam zorunluluğundan muaf tutulduklarını belirtiyor.

8.Bir yerde iki sıbyan mektebi varsa, bunlardan b,ir, kızlara, öteki erkeklere ayrılacaktır. Böyle olmayan yerlerde, kızlara mahsus mektepler yapılıncaya kadar onlar erkek çocuklarla aynı mektebe gidecekler, fakat onlarla karışık oturmayacaklardır.

9.Aynı kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacak, fakat yeterli sayıda ehliyetli muallimler yetişinceye kadar “musin ve edip adamlardan muallim tayini caiz” olacaktır.

10. Rüşdiyelerin 500 evi geçen kasabalarda kurulması zorunludur. Okulların yapım masrafları ve muallim maaşları illerin maarif idaresi sandığından karşılanacaktır. Öğretim süreleri 4 yıldır ve sıbyan mekteplerini bitirip şehadetname alan öğrenciler sınavsız kabul edilir. Nizamname erkek ve kız rüşdiyelerinin programlarını da ayrıntılı olarak ifade etmiştir.

11. Ortaöğretimin üst basamağını teşkil etmek üzere il merkezlerinde okullar açılmasını öngörmüş ve bunlara da Sultaniye demiştir. Bu okullar, Rüşdiye üzerine 6 yıllık bir öğretim vereceklerdir.

12. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, İstanbul'da bir Darülfünun-ı Osmanî kurulacağını belirtmektedir. Ayrıca, ayrıntılı programı da belirtilmektedir.

13. Nizamname, Osmanlı tebaasının ve yabancıların özel okul açma esaslarını ve ceza usul ve uygulamalarını da belirlemiştir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869), Maarif Nezaretinin yönetim bakımından hem merkezde hem de il merkezlerinde güçlendiren bir takım esasları ihtiva etmektedir. Bu durum hem sosyal hem de Milli Eğitim sistemimizin yönetim örgütü açısından bir dönüm noktası olma özelliği gösteriyordu. Yönetim işleri ve örgütünü kanuni bir statüye kavuşturan bu nizamname, "İdare-i Maarifin Merkez-i Umumisi" olmak üzere Milli Eğitim Bakanının başkanlığında ilmi ve idari olmak üzere iki daireye ayrılan "Büyük Meclis-i Maarifi" kurmaktadır ki, bu meclis Osmanlı Devleti'nun son zamanlarına kadar hayatını sürdürdü. (Unat, 1964: 23). Bu kanun 1846'dakinden çok daha bütünsel, ilköğretimden üniversiteye kadar parçaların bir dereceye gelişigüzel olan gelişimini düzenli bir model haline getirerek, eğitim sistemini rasyonalize etme yönünde bir girişimdi. Hem yalnız bu gerekçeyle değil, Osmanlı eğitim sistemindeki inkar edilemez eksikliklerin ondokuzuncu yüzyıl uygarlığının gereklerini karşılaması amacıyla düzeltilmesinin zorunlu olduğu gerekçesiyle de haklı çıkartıyordu (Davison, 1997: 18).

İdari daireler, yarı yarıya müslim ve gayri müslim iki muavin dört muhakkik ile üçe biri gayri müslim altı üyeden ve bir başkatipten oluşan ve her gün toplanarak okulların, maarif meclislerinin, müze, kütüphane ve matbaaların idaresiyle öğretmenlerin personel işleriyle meşgul olacak, maarife taalluk eden tahkikat ve muhakemeleri yapacak, maarif bütçesini hazırlayacak ve meclisin genel kuruluna sunacaktır. Dairelerin mahiyetinde bir yazışları bir de muhasebe bulunacaktır. İllerde ise "Maarif Müdürü" ünvanını taşıyan kişinin uhdesinde bir "Maarif Meclisi" kurulacaktır. Gereğine göre bir müslim diğeri gayri müslim olacaktır. Sancak merkezlerinde de icabına göre biri müslim diğeri gayri müslim vilayet makamına bağlı iki müfettiş olacaktı. Nizamname bu hükümleriyle yönetim örgütü dış kuruluşlarının temelini attığı gibi, öğretim hizmetlerinin teftiş yoluyla denetlenmesini de resmi bir görevlinin sorumluluğuna bırakıyordu. (Unat, 1964: 24). Bu yasal düzenlemelerin geleceğe yönelik umut içermesine rağmen, maddi olumsuzluklar, çabaların amacına ulaşmasını engelledi.

1869 nizamnamesi, eğitimin örgütlenmesini ve farklı tipteki eğitim kurumlarının oluşmasına uygun ortam yaratıyordu. Özellikle ortaöğretim kurumları yeniden organize edildi. Okullar dini ve etnik gruplar için yeniden düzenlendi. İdadiler hem Müslüman hem de Müslüman olmayan gruplardan öğrenci aldı. Osmanlı bu nizamnameden sonra laik eğitimin temellerini attığı gibi, batılılaşmanın temelleri atıldı (Kazamias, 1966: 65).

21 Ocak 1871'de yayımlanan İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesinin 25. ve 26. maddeleri de Maarif Müdürlerinin görevlerini ve yetkilerini tayin ederek vilayet kuruluşları içindeki yerlerini ayrıca gösterdi. Bununla birlikte ilk maarif meclisleri Tuna ve Bağdat vilayetlerinde teşekkül ettirildi. Daha sonra kaza merkezlerine kadar getirilen Maarif meclisleriyle birlikte 16 Şubat 1882'de Sivas Vilayetine bir maarif müdürü ile

160 OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN TANZİMAT REFORMLARININ EĞİTİM SİSTEMİNE ETKİLERİ, UYGULAMALARI VE SONUÇLARI (1839-1876)

maiyetine bir müfettiş tayin edilmek suretiyle uygulama başlatıldı. Ayrıca 1870 yılında "Telif ve Tercüme Nizamnamesi" yayımlandı (**Birinci tertip Düstur, 1870**). 1872'de Meclis-i kebir-i maarif iki daire halinde çıkararak üye sayısının da bir miktar azaltıldığı görülmektedir. İhtisas hizmetlerine göre, teftiş sahaları ve konuları değişen bir kısım müfettişlerle de takviye olunan bu kadronun bünyesindeki esaslı değişme, Nezarete ait işlerin beş daireye bölünerek her bir dairenin başına Meclisi maarif üyelerinden birinin getirilmesi ve mevcut memurların bu daireler arasında taksimi suretiyle 1879 yılı temmuzunda olmuştur ki, bugün hala devam eden öğretim basamaklarına göre ayarlanmış bulunan merkez örgütünün esası, böylece atıldığı ileri sürülebilir. Bu dağılıma göre Bakanlık, 1) Yükseköğretim, 2) Ortaöğretim, 3) İlköğretim, 4) Telif ve tercüme, 5) Matbaalar. Meşrutiyetin ilanından sonra, lüzumundan fazla memur ve üye ile doldurulmuş bulunan bütün devlet merkez teşkilatı gibi, maarif nezareti de bir tensike tabi tutulmuş ve meclisi kebir-i maarif bir başkan ve 5 üyeden kurulu daimi bir encümen haline getirilmiş ve Nezaret daireleri şu isimler altında yeniden teşkilatlandırıldı. 1) Ortaöğretim, 2) İlköğretim, 3) Özel okullar, 4) Yazı İşleri, 5) Muhasebat, 6) Sicil, 7) İstatistik, 8) Levazım, 9) Evrak. 1910 yılında Yükseköğretim dairesi kurulmuş, müstakil bir kütüphaneler dairesi ihdas olunmuş ve Nezaret Müfettişliği (Denetim Birimi) ihdas olunmuş ve Nezaret Müfettişleri Meclis-i Kebir-i Maarif'e (Eğitim Bakanlığı) bağlandı.

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti bünyesinde eğitim-öğretim işlerinin planlandığını gösterir bir bilgi ve belge mevcut değildir. 12 Nisan 1845 tarihinde Muvakkat Maarif Meclisinin kuruluşuyla ele alındığı ve ilk planın bu meclis tarafından hazırlandığı bilinmektedir. Türk Milli Eğitim işlerini tam anlamıyla zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun olarak derleyip toplayan ve istikrarlı bir programa bağlayan 1 Eylül 1869 da "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi"nin kabulüyle yayımlanması olayıdır. Maarif, sadece okullarla sınırlı kalmayıp, müze, kütüphane ve her türlü kültür kurumunu da etki alanı içerisinde değerlendirmektedir. İlköğretimin mecburiliği ilk defa bu nizamnamede ifade edilmektedir (**Başgöz, 1968: 3**). Okulların sınıflara ayrılması, öğretim yöntem ve tekniklerinin geliştirilmesi, okul programlarının hazırlanması, öğretmenliğin gerekli formasyonla birlikte bir meslek olarak ele alınması, milli eğitimin merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması, sınav usul ve esaslarının belirlenmesi, bilim kurullarının geliştirilmesi, bilim adamları için bilimsel ve yönetim özerkliğinin sağlanması, ödeme usüllerinin belirlenmesi bu nizamname ile sağlanmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, yabancı okullarla ilgili yasal düzenlemeleri de gerçekleştirdi. Başbozuk ve dağınık sistemi toparlamaya çalıştı (**Unat, 1964: 25**). Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilk defa eğitim sistemi teşkilatlı hale geldi. Nizamname eğitim sistemini dini grupların etkisinden kurtarmak ve dünyevileştirmek amacıyla, devlete bağlı bir sistem niteliği kazandı. Eğitim işlerinin yürütülmesi amacıyla merkezi İstanbul'da olan Meclis-i Maarif kuruldu. Meclis-i Maarif, Daire-i ilmiye ve Daire-i idare olmak üzere iki kısma ayrıldı. (**Antel, 1940: 456; Kazamias, 1966: 71**)

Sonuç ve Tartışma

1650 ile 1839'a kadar geçen süre Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmeye kısmen de toprak kazanmaya, Avrupa Devletleri karşısında zayıf düşmeye başladığı dönemdir. Bu zaman içerisinde Osmanlı Devleti'nin kötü gidişini durdurmak için pek çok proje üretildi. Üretilen projelerin bir kısmı uygulamaya konuldu, bir kısmı ise uygulanamadı. Yenileşme faaliyetlerin temel gerekçesi, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak, yeniliklere ayak uydurmak ve geçmişteki gibi zaferlere tekrar yönelmektir. Özellikle Avrupa'ya eğitim amaçlı gönderilen Türkler, Osmanlı'nın askeri, siyasi ve ekonomik alandaki uygulamalarını sert bir şekilde eleştiriyor, devlet sisteminde ciddi anlamda

değişiklikler yapılmasını ileri sürüyorlardı. Osmanlı Devleti 19.yüzyılın ikinci çeyreğinde, içte ve dışta maruz kaldığı sıkıntıları atlatabilmek için Avrupa'ya dayanma ihtiyacını hissetti. Tanzimat'ın ilânında, Mısır sorunu vesilesiyle Osmanlı Devleti'nin iç ve dış işlerine sürekli olarak karıştıkları gibi, devletin sınırları içerisinde yaşayan ortodoksların korunması gerekçesiyle sık sık beliren Rus baskısını kırmak amacıyla olan Avrupa Devletleri'nin büyük etkisi olmuştu. Bir yandan devletin varlığını sürdürebilmek için geniş kapsamlı ve köklü reformlara duyulan ihtiyaç, öte yandan Avrupa Devletleri'nin Hıristiyan halka eşitlik ve güvence tanınması yolundaki istekleri, 1839 yılında Tanzimat döneminin açılmasıyla sonuçlanmıştı. Tanzimat'ın en önemli ayırıcı niteliği, teokrasiyle bütünleşmiş olan mutlak monarşinin yetkilerinin, belli hukuk ilkeleri ve yasalarla sınırlandırılmak istenmesidir. Dış ve iç baskılar karşısında zayıf düşen padişah, 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı ilan etmek zorunda kaldı. Tanzimat Fermanı'nın esas maddeleri, a. Mal, can ve namus emniyeti, b. Vergi adaleti, ve c. Asker alma şekli ve hizmet süresi" ile ilgili hükümler oluşturmaktaydı. Tanzimat Fermanı Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan azınlıklara önemli sayılabilecek hak ve yetkiler sunuyordu. Padişahın yetkilerini sınırlıyor ve pek çok kamu dairesinin açılmasına, memuriyetin meslek haline gelmesine, merkezi yapının güçlenmesine olanak sağlıyordu. Tanzimat döneminde bürokrasinin temel amacı, topluma hakim olmaktı. Merkezi yönetim, gücünü ülkenin her yöresinde etkili hale getirmek için çalıştı. Bir taraftan dış baskılar, diğer yandan içerde müslüman olmayan toplulukların istekleri, Avrupa kaynaklı yönetim kurumlarının benimsenmesi sonucunu doğurdu. Osmanlı Devleti, 1860'lı yıllarda ülke yönetimini Fransız yönetim sistemine göre yeniden biçimlendirmeye çalıştı. Bu bakımdan yönetim yapısı, Fransız yönetim sisteminin bir kopyası niteliğindedir. Memuriyet, tanzimat döneminde meslek haline getirildi. Memur olmak için uzun bir süre çalışma kapasitesine sahip olma ve belirlenmiş bir eğitimden geçmek, genel kurallara bağlı özel sınavlardan geçmek gereklidir. Memurların göreve bağlılığı feodal ve patrimonial yönetimlerdeki gibi kişisel değil, işlevseldir. Memurların sosyal konumu ve rütbe sırası emredici kurullarla belirlenir. Bu durumda, hiyerarşinin üst değer olduğu Osmanlı Devlet sisteminde kolayca uygulama alanı buldu. Tanzimat'tan sonra eski Osmanlı bürokrasisi bozulmaya başladı. Devletin güçlü zamanlarında, bürokratların "padişah ve hanedan"a mutlak bağlılığı vardı. Tanzimat'la birlikte bu bağlar zayıfladı. Bürokrasi kendini düşünen bir sınıf haline geldi. Rüşvet, yolsuzluk ve adam kayırma, Tanzimat sonrası Osmanlı yönetiminin hastalığı olmaya devam etti. Bu hastalığı önlemek için çıkarılan kanunlar, söz konusu hastalıkları azaltmadı, aksine artırdı. Bürokrasi nedeniyle resmi işlemlerin uzun zaman aldığını gören halk, memurlara rüşvet vererek bunları hızlandırma yolları aradı. Bahşiş, rüşvetin karşılığı olarak bu dönemde ortaya çıktı. Tanzimat'ta bürokrasi-halk zıtlaşması daha belirgin hale geldi. Reformlar, halkın günlük hayatında gözle görülür bir iyileşme getirmedi. Osmanlı bürokrasisi, kendi halkından daha çok, dış çevrelerin talep ve etkilerine açık hale geldi. Tanzimat'tan sonraki bürokrasinin açık bir görünüşü de "siyasetçi" oluşudur. Bürokrasinin merkezîyetçi yapısı, bireylerin en güvenilir iş olarak memurluğu seçmesi, işe girmede kayırmacılık, memurların iyi ücret alması, toplumda seçkin bir sınıf olarak görülmesi gibi özellikler Osmanlı'nın Cumhuriyet yönetimine devrettiği mirastır. Devlet kavramına atfedilen kutsallık memurların itibarını artıran temel faktör oldu. Devlet memuriyetine yönelik talebin artmış olması, sanayileşme ve teknik alandaki mesleklerin gelişimini de engelledi. Tanzimat kendinden sonraki dönemlerdeki etkileri güçlü olan bir dönemdir. Tanzimat Fermanı aslında, Türk yönetim tarihinde bir kilometre taşı özelliği taşımaktadır. Ferman daha sonra yapılacak olan köklü modernleşme için zorunlu temeli kurdu. Tanzimat'ın belki de en önemli ayırt edici özelliği, teokrasi ile bütünleşmiş olan mutlak monarşinin yetkilerinin, belli hukuk ilkeleri ve yasalarla sınırlandırılmak istenmesidir. Ferman büyük ölçüde bozulan kamu

162 OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN TANZİMAT REFORMLARININ EĞİTİM SİSTEMİNE ETKİLERİ, UYGULAMALARI VE SONUÇLARI (1839-1876)

düzenini yeniden inşa etmeye yönelik ilkeler içermektedir. Devlet yönetiminde yüzyıllardır süren keyfiliğe karşılık “kanun” ve “düzeni” toplumsal güvensizlik yerine de “güveni” ikame etmek amacını taşıyordu. Bu “yasa” anlayışının hakim kılınması demektir. Şüphesiz Tanzimat’ın bu olumlu yanlarından başka, olumsuz olan bir takım gelişmeleri de vardır. Tanzimat yönetimi geniş halk kesimlerinin hayatında kayda değer bir iyileştirme sağlayamadı. Siyasi ve idari alandaki modernleşmenin faturası Osmanlı maliyesi ve ekonomisine yüklendi. Tanzimat bürokratları, otoriter bir yönetim anlayışının temsilcileri oldular. Tanzimat ve sonrasında yönetim gücü, hep az sayıda kişinin elinde toplandı, halka inemedi (**Başgöz, 1968; Lewis, 1996; İnalçık, 1993; Gencer, 1990; Mardin, 2000; Kazamias, 1966**).

Tanzimatçıların eğitim görüşünde laiklik egemen olmuştur. Bu bağlamda eğitimi geleneksel yapısından kurtararak devletin gözetim ve denetimi altına alan eğitim reformu hedeflenmişti. Bunun bir göstergesi olarak Reşid Paşa’nın Fransız Kamu Yönetimi Modelini bazı değişikliklerle bizdeki kamu yönetimine uyguladığı görülmüştür. Bu uygulama bugünkü eğitim sistemimizin çekirdeğini oluşturmuştur. Piramit içindeki bu yapıda eğitim yöneticisinin yerini bulduğu anlaşılmaktadır (**Balci, 2004: 23**). Bu dönemde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde, eğitim kurumları açılıyor, eğitim yönetimi yapısının temel dayanakları oluşturuluyordu. İl merkezlerinde ve eyaletlerde görev yapan Milli Eğitim müdürleri, yetki ve sorumluluk alanları yasal temellere dayandırılıyordu. İlk Mili Eğitim örgüt şemasının Tanzimat döneminde ortaya çıktığı, öğretmenlikle ilgili ilk yasal düzenlemelerin kabul edildiği bir dönemdir. Yapılan reformlar, reformların dayanakları ve ilkeleri açısından mektep ve medrese ayrımını körükliyor, bu durumda ileride yeni çatışma alanlarını ortaya çıkartıyordu. Tanzimat döneminde okullarda görev yapan öğretmenlerin pek çoğu yetersizdi. Eğitimi tanımlayan en önemli kavramlardan biri ezber, diğeri ise sıkı disiplindi. Karakter eğitiminin belirleyici ise, duvarda asılı duran sopyaydı. Tanzimatçıları, hedefleri olan merkezîyetçilik ile eğitim arasındaki bağlantıyı daha başta fark ettiler. 1830 ve 1840’larda başlayan ilkökul kurma girişimleri bunun göstergesidir (**Findley, 1966: 140**).

Müslüman Osmanlı’ların yeni tip okullar yaratma çabalarında karşılaştıkları belki de en önemli sorun, din görevlilerinin mektep ve medreseler üzerindeki etkileriydi. Bu etki, yapılan çabalara rağmen ortadan kaldırılamadı. Osmanlı reformcularının mektepleri islah etme düşüncesi, 1840’lı yıllarda ortaya çıkmasına karşın, ilköğretimde sorumluluğun Seyhülİslamlıktan Maarif Nezaretine verildiği 1916 yılına kadar ulemanın (Bilginlerin) bu müktesep (kazanılmış hak) hakkına doğrudan müdahale etmedi. O zamana değin eğitim reformcuları varolan mekteplerden daha üst düzeyde oldukları ileri sürülen iptidai gibi üst düzeyde eğitim kurumları açmakla, eğitim araç-gereci sağlamakla yetindiler (**Findley, 1996: 140**).

Tanzimat döneminde açılan okullar, memleketin bir ihtiyacını karşılamaya yönelik olmasına rağmen, bu ihtiyaçları karşılamaktan uzak özellikler gösteriyordu. Alanında yeterli olmayan öğretmenler, systemsiz ve plansız bir yapılanmada eğitim faaliyetlerini sürdürüyordu. Ancak, sosyal yapının beklentileri bu uygulamayı zorunlu kılıyordu. Bu uygulamaların amacı, geçmişe ait yanlış uygulamalardan kurtulmaktı (**Turhan, 1997: 172**).

Medrese, Tanzimat’a da karşı koydu. Tanzimat milli eğitim alanında medreseye dokunmadı, fakat metoduna sadık kalarak onun yanında üniversite, ilkokullar ve ortaokullar kurdu. Birbirini reddeden akılcı ve skolastik iki zihniyetin temsilcileri bir arada ve aynı ödevlere sahip olarak bırakıldı. Medrese, teokrasinin, yeni okullar ise çağdaşlaşmanın lideri oldu. Medrese ve ulema ilk fırsatta nüfuz ve hâkimiyetlerini sınırlayan Avrupa örneğinde kurulmuş eş müesseselerden kurtulmak istediler. Doğu ile Batı’nın yanyana yaşatılmak istenmesi bu devrede kesin şeklini aldı. Bu durum, Devletin son günlerine kadar, islahat hareketleri belli ve değişmez meselelere uygun

olarak gerçekleşme yoluna girdi. Tanzimatla birlikte, birbirine tamamen zıt insan tipleri yetişen bir dönem başladı. 1876 Anayasası'na kadar ve 1876 Anayasası dahil olmak üzere Tanzimat Fermanı okunuşundan sonraki yirmi yıllık reform döneminde giriştikleri belli başlı tasarıların hepsinin hedefi, Devletin bütünlüğünü korumaktı (**Davison, 1997: 15**). Heterojen yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'ni koruma çabalarının gerekçelerinin tartışılması bile anlamsızdı.

Tanzimat döneminde gerek eğitim yönetimi alanında gerekse de, eğitimin değişik kademelerinde görülen sistematik hata, Avrupa'nın askeri, siyasi ve ekonomik üstünlüğünü doğuran kültürel temeli hiç kimse ya görmemişti ya da görmek istemedi. Bu çabaların göze çarpan en önemli özelliği, reformların sadece giriş özelliği göstermesiydi. Arap ve İran'ın etkisi altında kalan medresenin devlet üzerindeki hakimiyeti, Tanzimat döneminde de aşılamadı. Batı medeniyetinin sahip olduğu eğitim kurumlarına Osmanlı Devleti sahip olamadı. Bu durum hiçbir şey yapılamadığı anlamına gelmez. Tanzimat döneminde yapılan yenilikler, daha önce yapılan yeniliklerden daha fazla öneme ve güce sahiptir (**Antel, 1940: 460-461**).

Türk eğitim sisteminde 2004'lü yıllarda sorun olarak görülen, merkezileşme, atama ve yükseltmelerde kayırma ve iltimas, yetki ve sorumluluk arasındaki dengesizlik, kaynak yetersizliği, yenileşme uygulamalarındaki acelecilik ve inceleme ve araştırmaya tabi tutmadan yeniliklerin uygulamaya konulması, Tanzimat döneminden başlayan ve kuşaklara miras olarak kalan sorunlu uygulamalardır. Osmanlılar Avrupa'nın ilerlediği dönemlerde teknolojiyi, gelişimi takip edemedi. Avrupa'ya ait araçların, kurumların, yasaların gerekli olduğu inancı Osmanlı'da yer ettikten sonra yenileşme hareketleri görüldü. Tanzimat dönemi'nde diğer yenilik hareketleriyle birlikte eğitim yönetimi alanındaki uygulamalarda doğrudan Fransız modeli olarak alındı. Fransa'ya uygun olan bu modeller hiç bir inceleme ve araştırmaya tabi tutulmadan, uyarlanmadan doğrudan farklı bir yapı ve kültüre sahip olan Türk toplumuna uygulandı. Bu durum genelde, günümüz kamu yönetiminin esasını oluştururken, özelde ise, eğitim sisteminin büyük, hantal ve bürokratik yapısının oluşmasına ortam yarattı.

EKLER

Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan yenilikler (1839-1876) (Akyüz, 1999: 387-388)

3 Kasım 1839	<i>Tanzimat Fermanı'nın ilanı</i>
Ocak 1845	<i>Abdülmeçid'in Eğitime önem verilmesi gerektiği hakkındaki fermanı</i>
12 Nisan 1845	<i>Muvakkat Maarif meclisinin kuruluşu</i>
Agustos 1845	<i>İlk kadın ebelerin Tıbbiye'de yetiştirilmesi</i>
8 Kasım 1846	<i>*Mekatib-I Umumiye Nezaretinin kuruluşu</i> <i>*Rüşdiyelerin açılıp çoğalmaya başlaması</i>
Nisan 1847	<i>Sıbyan mektebi hocaları için bir Talimat'in yayımlanması</i>
1847-1850	<i>Rüşdiyelerde usul-I cedit hareketlerinin başlaması</i>
16 Mart 1848	<i>Darulmuallimin-i Rüşdin-in açılması</i>
Eylül 1848	<i>Kemal Efendi'nin Mekatib-I Umumiye Nazırlığına atanması</i>
1850	<i>Darulmaarifin açılması</i>

164 OSMANLI DEVLETİ'NDE YAPILAN TANZİMAT REFORMLARININ
EĞİTİM SİSTEMİNE ETKİLERİ, UYGULAMALARI
VE SONUÇLARI (1839-1876)

1 Mayıs 1851	<i>Darulmualliminin İlk Nizamnamesi</i>
Temmuz 1851	<i>Encümen-I Danış'ın kuruluşu</i>
Subat 1856	<i>Islahat Fermanı'nın ilanı</i>
15 Mart 1857	<i>Maarif- Umumiye Nezareti (Eğitim Bakanlığı)nın kuruluşu</i>
Kasım 1857	<i>Mekteb-i Osmaninin Paris'te açılması</i>
Ocak 1859	<i>İlk Kız Rüşdiyesi olan Cevri Kalfa Rüşdiyesinin açılması</i>
12 Subat 1859	<i>Mekteb-i Mülkiye'nin açılışı (Siyasal Bilgiler Fakültesi)</i>
Aralık 1860	<i>Darulmuallimin-i Rüşdi öğrencilerinin bu okulun dışından öğretmen atanmasının "usulsüz" olduğu şeklinde Sadrazama dilekçe vererek, ilk kez mesleğin korunması yönünde, çok anlamlı ve cesurca bir tepki göstermeleri</i>
13 Ocak 1863	<i>Darulfununda halka açık derslerle öğretime başlanması</i>
Haziran 1863	<i>Mithat paşanın Niş'de Islahhane adıyla okullar açmaya başlaması</i>
16 Eylül	<i>1863 Robert Kolejinin açılışı</i>
Mart-Nisan 1864	<i>Istanbul'da ilk kuraathanenin açılışı</i>
Subat 1867	<i>Fransa'nın, eğitimde yenileşmelere ilişkin olarak bir nota vermesi</i>
Mayıs 1867	<i>Askeri Tibbiye'nin içinde Mekteb-i Tibbiye'yi Mülkiye'nin açılması</i>
21 Haziran 1867	<i>Islahhaneler Nizamnamesi</i>
1 Eylül 1868	<i>Mekteb-i Sultan-i (Galatasaray Lisesi) nin açılışı</i>
1869	<i>Kız Rüşdiyelerinin açılışı</i>
1 Eylül 1869	<i>Maarif- Umumiye Nizamnamesinin yayımlanması (Regulations for General Education)</i>
Subat 1870	<i>Darulfun-un açılması (Universite)</i>
Nisan 1870	<i>Darulmuallimatın açılması</i>
1870-1872	<i>İlk mekteplerde usul-I cedit hareketlerinin başlaması</i>
1873	<i>Daruşşafaka'nın açılması</i>
1874	<i>Rehnuma-yi Muallimin-in basılışı (Selim Sabit Efendi)</i>
1875	<i>Tasrada Darulmuallimlerin açılmaya başlaması</i>
Agustos 1876	<i>II. Abdulhamit'in tahta çıkışı</i>

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Y. (1999). **Türk Eğitim Tarihi, Başlangıçtan 1998'e** (Gözden geçirilmiş 3. baskı) İstanbul: Alfa yayınları.
- ANTEL, S. (1940). **Tanzimat Maarifi**. İstanbul: Maarif matbaası.
- BALCI, A. (2004). **Türkiye'de Eğitim Yöneticisi ve Eğitim Müfettişi Yetiştirme Uygulamaları: Sorunlar ve Öneriler**. Çağdaş Eğitim, Mart 2004, Sayı: 307 (22-40).
- BAŞGÖZ, İ. ve and WILSON, H. (1968). **Educational Problems in Turkey 1920-1940**. Netherlands: Indiana University Press.
- BERKES, N. (2002). **Türkiye'de Çağdaşlaşma**. İstanbul: YKY yayınları.
- Birinci Tertip Dustur**, C. II. Pp. 231-244 (14 Mayıs 1870).
- CEMALOĞLU N. (1999). **Eğitimde Yeniliklerin Uygulanmasını Etkileyen Faktörlerin Analizi**. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- DAVISON, R. (1997). **Reform in The Ottoman Empire I.Cilt**. İstanbul: Papirus yayınları.
- EREN, A.C. (1970) **Tanzimat, 'IA'**, C.11. 710, İstanbul: Papirus yayınları.
- ERYILMAZ B. (1993), **Kamu Bürokrasisi**, İzmir : Akademi Kitabevi.
- FINDLEY, C.V (1996). **Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi**. İstanbul: Numune matbaacılık.
- GENCER, A. (1990). **Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Tatbiki Meseleleri**. 150. Yılında Tanzimat.İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayını.
- HEPER, M. (1974) **Bürokratik Yönetim Geleneği**. Ankara, ODTÜ İdari Bilimler Fak. Yay. No:23,
- İNALCIK, H. (1993), **Osmanlı Devleti. Toplum ve Ekonomisi**. İstanbul:Eren yayınları, 1993)
- KABAKLI, A.(1976). **Bürokrasi ve Biz**. İstanbul: Boğaziçi yayınlar.
- KARPAT, K. (2001). **The Politization of Islam**. New York:Oxford University Press.
- KAZAMIAS, A. (1966). **Education and The Quest for Modernity in Turkey**. London: George Allen&Unwin Ltd.
- KOÇER, H.A. (1987). **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**. Ankara:Uzman yayınları.
- LEWIS, B. (1996). **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Genişletilmiş 6. baskı) (Çev: Metin Kıratlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MARDIN, Ş. (2000). **The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas**. Syracuse: Syracuse University Press.
- MA'OZ, M. (1968). **Ottoman Reform in Syria and Palestine, 1840-1861**. London: Oxford University Press.
- TUNAYA, T.Z. (1999). **Batılılaşma Hareketleri**. İstanbul:Yeni Gün yayınları.
- TURHAN, M. (1997). **Kültür Değişimleri**. (Genişletilmiş 3.basım). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları.
- UNAT, F.R. (1964). **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- VELDET, H. (1989). **Kamulaştırma Hareketleri ve Tanzimat** Tanzimat I, İstanbul: Numune matbaacılık.
- WILLIAMSON, B. (1987). **Educational and Social Change in Egypt and Turkey, A Study in Historical Sociology**. London: Macmillan Press.